

JAKOB OLSSON
SLADDBARN,
VUXENNÄTVERK OCH
DIGITALA SPÄNNINGAR
Digitalisering och
mediestrid i barn- och
ungdomslitteraturen i
Sverige 2000–2019
Karlstads universitet, 2024 (265 s.)

I sin avhandling i litteraturvetenskap, *Sladdbarn, vuxennätverk och digitala spänningar. Digitalisering och mediestrid i barn- och ungdomslitteraturen i Sverige 2000–2019* (2024), undersöker Jakob Olsson hur litteratur riktad till barn och unga gestaltar digitalisering. Med tanke på hur snabbt den teknologiska utvecklingen går, och hur mycket samhällsdebatt som råder kring ungas medieanvändning, har Olssons val av studieobjekt uppenbar relevans. Studiens närhistoriska fokus motiveras i en blygsam fotnot, som väl hade kunnat flyttas till brödtexten: texterna som analyseras är alla utgivna mellan "millenniebuggen och coronaviruset" (43, not 21) – två historiska företeelser som kraftigt förändrade idéer om och skildringar av människans förhållande till digital teknik.

Avhandlingen tar sig därmed an ett stort material, sammanlagt 249 texter, som inbegriper bilderböcker likväl som mellanåldersromaner och ungdomsromaner, både svenska original och översättningar. Urvalet baseras på Svenska Barnboksinstitutets sökbara katalog av tryckt litteratur, som innehåller mycket, men inte allt, som har getts ut under perioden. Detta primärmaterial inventeras med tabeller över förekomsten av ämnesord och en kortare diskussion om tolkning, där Olsson bland annat påtalar böckernas skilda betydelse sinsemellan. Exempelvis har en roman som Sara Kadefors Sandor slash Ida (2001) tilldelats Augustpriset, filmatiserats, och sålt i över 200 000 exemplar, medan andra titlar är egenutgivna eller hybridutgivna med ett betydligt mindre genomslag. Det rör sig alltså om

ett ganska spretigt material. Även om Olsson visar sig medveten om urvalsmetodens begränsningar är denna kritiska diskussion något kortfattad, med tanke på att studien också har kvantitativa anspråk.

Tre frågeställningar har väglett undersökningen. Till att börja med undrar Olsson hur barn- och ungdomslitteraturen *representerar* digital teknik – detta svarar han föredömligt på.

Den andra frågan handlar om hur litteraturen *didaktiserar* digital teknik, med ett fokus på maktdynamiken mellan de vuxna som producerat boken och den tilltänkta unga läsaren. Här tar Olsson stöd i teoretiker som Maria Nikolajeva och Roberta Seelinger Trites, som har betonat det ojämsställda maktförhållandet mellan det läsande barnet och den vuxenvärld som skriver, säljer, köper, recenserar, och formar barnlitteraturen. Avhandlingen utgår från att materialet framför allt reflekterar *vuxnas* idéer om ungas teknikanvändande, med "vuxenperspektivet som utgångspunkt" (5). Detta vävs också in i analyserna på ett förtjänstfullt sätt. De texter som Olsson läser är därmed del av en didaktisk och uppfostrande tradition, och flera av verken tolkar han som tydligt läsfrämjande, avsedda att "locka teknikintresserade unga" som saknar läsvana (7).

En annan viktig observation som Olsson gör är att texterna inte bara är didaktiserande gentemot barnläsare, utan också vuxna, "genom att förespråka gott föräldraskap och förståelse för barns perspektiv på världen" (162), inte sällan med föräldraguider och andra paratexter som explicit instruerar den vuxna medläsaren hur hen ska vägleda det yngre barnets relation till digital teknik.

När det kommer till den tredje frågan vill Olsson undersöka hur dessa representationer kan förstås "i relation till 2000-talets teknologiska diskurs", och "de samtal och mediestrider" som kringgärdar den teknologiska utvecklingen (13). För att förstå dessa mediestrider tar Olsson avstamp i välkända teoretiker som Marshall McLuhan, Friedrich Kittler, Donna Haraway och N. Katherine Hayles. Olsson beskriver insiktsfullt den digitala diskursen som bestående av inte bara "yttranden om den digitala tekniken i sig" utan också "diskursen om människan" i ett vidare, filosofiskt perspektiv (26) – hur människan förhåller sig till tekniken och vad det gör med vår mänsklighet att sammanvävas med dessa tekniska apparater och system. Trots det förblir diskurs- och mediestridsbegreppen något outnyttjade i analysen, vilket jag återkommer till.

Undersökningen har ett tematiskt upplägg, utifrån tre litterära gestalter som Olsson kallar "det digitalt kompetenta barnet", "det dataspelande barnet" och "det sociala medieanvändande barnet".

Detta är en framgångsrik kategorisering som skapar klarhet i argumentationen och i avhandlingens struktur.

Det första analyskapitlet berör det *digitalt kompetenta barnet*. En stor andel av de texter som ingår i denna analys är bilderböcker och mellanåldersböcker, och de syftar i hög utsträckning till att lära yngre barn om teknikanvändning, datalogiskt tänkande, problemlösning och programmering, men också sociala normer för teknikanvändande. Ofta skildras här de förhandlingar som förekommer mellan barn och vuxna i frågan om hur mycket och vilken sorts skärmtid som barnet ska ha. Ett vanligt motiv för böcker i mellanåldern är exempelvis att barnet får sin första mobiltelefon, vilket Olsson belyser på ett övertygande sätt i relation till den ökade självständighet och sociala frihet som den egna mobilen representerar, samtidigt som berättelserna på sitt didaktiska vis betonar vikten av ett ansvarsfullt mobilanvändande.

Ett intressant resultat, som visserligen mest diskuteras i inledningskapitlet, är att bilderböckerna till stor del har försetts med ämnesord där "maskinerna i sig [...] står i centrum" (56), och alltså handlar om apparater och teknologier som förmänskligas och besjålas, medan mellanåldersböcker och ungdomsböcker oftare förses med *socialt* betingade ämnesord, där fokus ligger på maskinernas sociala roll i ungdomarnas liv och relationer.

Avhandlingens andra analyskapitel utforskar *det dataspelande barnet*. Här för Olsson välkomna genrediskussioner, då materialet rör sig mellan realistiska och mer spekulativa eller fantastiska skildringar av dataspelande. Det är dock också här som jag börjar sakna en tydligare definition av det centrala begreppet "mediestrid" – eller relaterade begrepp som mediepanik, teknikkritik och teknofobi, som alla förekommer i avhandlingen.

I berättelserna om det dataspelande barnet menar Olsson nämligen att "den teknikkritiska tendensen [är] klart starkast" och att skildringar av datorspel och spelutveckling ofta kan ha en "teknofobisk tendens" (134). Men den kritik som formuleras i spelromanerna, som befolkas av onda spelutvecklande vd:ar och motståndskraftiga ungdomar, tycks framför allt riktas mot den samtida spelbranschen – där det inte är barnets spelande i sig som är farligt, utan den kapitalistiska och exploaterande industri som designar oetiska, beroendeframkallande eller exploaterande spel för barn. Olsson själv påpekar att framtidsdystopierna i dessa berättelser ofta tar "formen av orättvisa konsumtionssamhällen, dominerade av teknologi och storföretag" (137). Är det då alltid teknofobi det rör sig

om, eller kritik mot en viss typ av samhällsordning, där tekniken bara är ett av många medel som används för socialt och ekonomiskt förtryck av barn och andra utsatta grupper? Detta hade gärna kunnat nyanseras.

Det tredje och sista analyskapitlet handlar om *det sociala medie-användande barnet*, som är det tema som upptar merparten av primärmaterialet. Kapitlet är uppdelat mellan "små digitala rum", som exemplifieras med sms, e-post och chatt, och "stora digitala rum", som bloggar och YouTube.

Olsson kommer fram till att de små digitala rummen i sin avskilda intimitet framstår "som verktyg för vuxna förövare" (187) för att utöva olika former av övergrepp, vilket också återspeglar föräldrars oro för vad deras barn ska utsättas för online. Samtidigt finns det också en del berättelser där "de små rummen kan användas av ungdomar för att ta makt över situationen och stoppa övergrepp" (187) – det är alltså inte helt hopplöst.

I jämförelse kan de stora digitala rummen ge ungdomar tillgång till den demokratiska offentligheten, från vilken de annars ofta stängs ute. I berättelser om bloggar och sociala medier hittar Olsson skildringar av ungas dagboksbloggande, aktivism och journalistik, likväl som mobbning, näthat, hot, censur, och andra risker som hör till allmänheten. Här är litteraturens budskap att "[d]et finns problem med livet i den digitala offentligheten, men genom att inta en aktiv subjektsroll och göra rätt val går det kanske att göra något åt dem" (194). Ofta framstår därmed sociala medier som problematiska för unga användare, samtidigt som dessa plattformar också kan erbjuda lösningen på samma problem genom en kompetent och ansvarsfull användning.

Trots dessa mer hoppfulla skildringar av internets potential för unga samhällsmedborgare finner Olsson att majoriteten av texterna ändå framhäver barns och ungas utsatthet, antingen genom "berättelser om flickor som mobbar andra flickor" eller om "pojkar som begår olika typer av övergrepp mot flickor" (206), och att både de stora och de små digitala rummen i slutändan framstår som mer riskfyllda än vad det kanske är värt. Detta återspeglar Olssons inledande reflektion kring barn- och ungdomslitteraturens ambivalens, där vuxna tycks uppmana de unga läsarna att samtidigt "omfamna tekniken och hålla den på armlängds avstånd" (11). Oavsett den digitala kompetens som barn förväntas uppöva lurar oändliga och oförutsägbara faror, både i dataspelets och de sociala mediernas värld.

Medan de dataspelande barnen övervägande skildras som pojkar är de sociala medieanvändarna i första hand flickor. Forsiktigt föreslår Olsson att detta kan ses som "en ny typ av pojk- och flickböcker" (216–217), vilket är en intressant reflektion. Det påverkar också vilken typ av problem som tekniken symboliserar: där flickorna framstår som extra sårbara för sexuella övergrepp, mobbning, hämndporr och grooming från pedofila äldre män, skildras pojkar i första hand som sårbara för spelberoende och socialt utanförskap.

Som sagt handlar majoriteten av de utgivna böckerna om barn på sociala medier. Detta innebär även att majoriteten av barnen som gestaltas i avhandlingens primärmaterial är flickor, och att den mest utmärkande diskurs som format dessa berättelser är en genusdiskurs. Det märks inte minst på de ofta förekommande skildringarna av utsatthet och intimitet som Olsson skarpsynt identifierar. Genus visar sig alltså vara centralt för hans analyser, även om det inte får en stor roll varken i avhandlingens teoriapparat eller frågeställningar. Det är dock här flera av de mest intressanta resultaten framträder. Genom att använda sig mer av genusteori hade möjligen Olssons reflektioner kring makt och agens kunnat fördjupas.

Framför allt saknar jag det som man ibland kallar mothårsläsning. Olsson påtalar att inte bara de vuxna förmedlarna av barnlitteraturen utan även "läsarna och texterna själva" har agens, och han nämner att barnläsaren "potentiellt [kan] lära sig något genom barnboken som den vuxna ännu inte vet" (8). Vad detta kan vara reflekterar han dock inte över, varken genom att skärskåda texterna själva eller genom receptionsstudier. Även om materialet nog hade blivit ohanterligt stort om Olsson inkluderat receptionen, så kunde han ha kostat på sig lite mer inträngande analyser om texternas agens: vad de öppnar för motsatta, upproriska eller parallella tolkningar, bortom de mest uppenbara didaktiska budskapen (såsom "det är skadligt med mycket spelande", "det är farligt att chatta med främlingar på internet" och så vidare). Här kunde perspektiv från kritiska barnstudier, som de inledningsvis åberopade Nikolajeva och Trites, förmodligen ha hjälpt till att synliggöra den agens som Olsson påstår att texterna och barnläsarna har. I nuläget framstår det didaktiska ytbudskapet som närmast tvingande.

Ett genomgående problem är också, som jag redan varit inne på, den konceptuella vaghet som präglar Olssons förståelse av begreppet "diskurs" eller "mediestrid". Det senare begreppet används för att beskriva allehanda sociala konflikter i texterna, som ibland bara är löst relaterade till mediet själv. Exempelvis menar Olsson att

huvudpersonen Alma, i Carin Wirséns och Karin Holmströms *Vem bus-ringer?* (2013), som blir anklagad för att ha stulit en mobiltelefon har "hamnat i en mediesträd" (166). Även om mobiltelefonen, som Olsson påpekar, är en klass- och statusmarkör tycks förvirringen i detta fall snarare bero på att skolkamratens mobil "har ett liknande skal" (166). Här är det inte helt uppenbart hur stöldanklagelsen utgör just en mediesträd, eller om begreppet snarare syftar till vidare diskursiva positioner och debatter om mobiltelefonen som medium.

Detta för oss till min kanske allvarligaste invändning mot avhandlingen, vilket är bristen på närhistorisk kontext. Eftersom ett av Olssons uttalade syften är att analysera hur litteraturen relaterar till diverse "processer och mediesträder" (12) som rör teknik och digitalisering under den aktuella tidsperioden, och att bidra med "ett vidare perspektiv på samtidens digitala diskurs" (9), är det märkvärdigt att dessa mediesträder lyser med sin frånvaro. Vilka specifika samhällsdebatter skriver dessa didaktiserande texter in sig i? Vad hände i samhället under de år som romanerna gavs ut, och hur lät det offentliga samtalet?

Ett exempel som ligger nära till hands är den omskrivna kontroversen kring "Gbgssorroz", där två flickor i Göteborg skapade ett anonymt Instagramkonto där ungdomar kunde hänga ut sina skolkamrater som "orror" eller slampor, vilket ledde till flera upplopp och en uppmärksammas rättegång (det så kallade Instagram-målet). Detta ägde rum 2012, före publikationen av flera ungdomsromaner på temat "tjejer som nätmobbar tjejer" som ingår i Olssons primärmaterial. Christina Wahldéns roman *Villig* (2014) tycks särskilt relevant, eftersom den gestaltar sexuellt våld på nätet, varpå "en mobb samlas utanför familjens hus för att terrorisera dem en sen kväll" (209) – något som faktiskt skedde i Göteborg två år tidigare, även om det då var de ryktade kontoinnehavarna snarare än offren som utsattes. 2016 kom även en tv-serie (SVT:s *Hashtag*) som dramatiserade förloppet. De många mediala debatter som blossade upp till följd av denna händelse utgör en relevant kontext för att kunna diskutera vuxenvärldens förståelse för unga flickor och nätmobbning under denna period, men varken denna eller liknande kontroverser lyfts in i Olssons analyser.

Materialkategorier som recensioner, nyhetsartiklar och övriga paratexter hade därför berikat diskussionen, och tillåtit Olsson att svara på sin tredje frågeställning – men som studien är designad blir det svårt att analysera denna vidare diskursiva kontext som avhandlingen utger sig för att förstå och förklara.

Trots dessa brister skriver Olsson på ett föredömligt tydligt och

indragande sätt, och de närläsningar som förekommer är ofta mycket träffsäkra och tänkvärda. Därtill skriver han med ett engagerande och glasklart språk, och har prytt avhandlingen med fantastiska illustrationer, som gör läsningen till ett rent nöje. Stilistiskt sett är avhandlingen därför mycket läsvärd, och som grundforskning betraktad är den ett värdefullt tillskott till den didaktiska barnlitteraturforskningen.

*Camilla Wallin Lämsä
Fil. dr. i litteraturvetenskap
Linköpings universitet*